

XXIV. – М. : Изд-во Моск. Патриархии, 1983. – С. 230-241.

Annotation

Vasylieva I. Comprehension of human and belief issue from philosophical and natural perspectives. The article is dedicated to the two aspects of man and belief – in philosophical and natural science.

Key words: human, belief, religion, existentially problems, Universes.

*Глушко Т. П.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

НЕОЛІБЕРАЛІЗМ ЯК ЕКОНОМІЧНА ІДЕОЛОГІЯ “НОВОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ”

У статті пропонується аналіз неоліберальної економічної ідеології крізь призму концепту “нового середньовіччя”. Автор пропонує ряд аналогій щодо домінуючих у соціальному середовищі середньовічної Європи ідей та соціального впливу постмодерної економічної ідеології з її глобалізаційними тенденціями.

Ключові слова: глобалізація, економічна ідеологія, неолібералізм, “нове середньовіччя”, постмодернізм.

Вступ. Неолібералізм як соціокультурний феномен являє собою синтез соціальної філософії, політичної ідеології та економічної стратегії і відповідно є явищем структурно складним. Досить показовим є економічний вектор концепції неолібералізму, у межах якого світ розглядається крізь призму ринку, його глобального домінування над усіма структурами соціально-політичного та національного життя. Подібна теоретична перспектива спонукає нас до проведення паралелей між тоталітарним змістом неоліберальної доктрини ринку та тотальним втіленням християнської релігійної доктрини у середньовічній Європі, що надавала виняткового значення церковній владі, якій повністю підпорядковувалося соціальне середовище. Адже у світі, що глобалізується неоліберальна ідеологія набуває сьогодні саме такого ортодоксального вигляду.

Аналіз публікацій і досліджень. Відповідно, в умовах неоліберальних тенденцій розвитку цивілізації Постмодерну особливу увагу привертає запропонована М. Бердяєвим та продовжена У. Еко концепція “нового середньовіччя”, яке, за висловом останнього, вже почалося. Функції церковної влади у структурі сучасної цивілізації відводяться міжнародним організаціям, які є носіями неоліберальної ідеології у сфері політики та економіки і фактично функціонують у якості середньовічного кліру.

Саме тому *метою* запропонованої статті є аналіз спільних рис цих двох епох у контексті результатів їхнього впливу на соціальне середовище та виявлення догматичного характеру неоліберальної доктрини, зокрема її соціально-економічного

змісту.

Основна частина. Аналогій у європейського середньовіччя та постмодерної цивілізації більш ніж достатньо. Основною рисою цих епох є самотність як стиль життя середньовічного монаха і людини постмодерної культури. Так, наприклад, Е. Тоффлер називає самотність серед головних ознак “третьої хвилі”, наголошуючи, що “ми стали свідками демографічного вибуху “одинаків” [1, с. 162] і класифікує цей соціальний феномен навіть у якості нового типу сім’ї – сім’ї, що складається з однієї людини. Однак, якщо самотність середньовічного монаха обумовлювалася духовними пошуками та свідомою відстороненістю від світського життя, то постмодерна самотність “нового середньовіччя” стає вимушеною, вона обумовлена атомізацією суспільства та поширенням у ньому цинічного розуму [2], що сприяє розвитку соціального відчуження, а іноді навіть і соціального есканізму.

Як це не дивно, але ще однією спільною рисою Середньовіччя і Постмодерну стає віра. Якщо суттєвою ознакою середньовічного світогляду була віра релігійна, то для постмодерної епохи характерна віра економічна. Це віра у соціально-економічну ефективність неоліберальної ідеології в умовах посткомуністичних країн, віра у соціально-практичний потенціал концепції наздоганяючого розвитку, незважаючи на невідповідність її постулатів основним законам логіки. Адже саме економічна віра стає підґрунтям втілення цієї концепції, незважаючи на її самосуперечливий характер.

Більше того, культура Постмодерну як така є явищем досить самосуперечливим, оскільки, відмовляючись від метанаративів вона, разом з тим, проголошує таку відмову у якості ще одного метанаративу – метанаративу ринку. Глобалізаційний вектор соціокультурної динаміки теж постає у якості метанаративу і поступово набуває тотальної природи. Предметом культу у таких умовах стають “європейські цінності”, віра у які набуває суто догматичного змісту, адже цей вислів функціонує сьогодні у якості сакрального, саме йому приписується вищий аксіологічний сенс у соціальних настановах країн, що розвиваються.

Ще одним самосуперечливим аспектом постмодерного світогляду сучасності стає проголошення принципу толерантності, адже толерантність передбачає, перш за все, взаємну повагу і відповідне ставлення до інших культур, тоді як результатом його практичної реалізації у сучасному світі стає домінування політичної та соціально-економічної культури західного типу, розповсюдження якої нівелює зміст толерантності як соціального явища і, відповідно, будь-яких його проявів.

Новим *символом віри* у таких умовах стає ідея демократичного устрою державності, не дивлячись на те, що вона неодноразово була критикованою в історії філософської думки – від античності і до сучасності. Досить критично до неї ставився і М. Бердяєв, який зазначав: “що таке гуманістична демократія, якщо не проголошення, перш за все, права на помилку та хибу, якщо не політичний релятивізм і софістика?” [3, с. 233]. На наш погляд, софістична природа неоліберальної ідеології розкривається у одночасному проголошенні (теоретичному) і запереченні (практичному) індивідуальної економічної та політичної свободи, яка залишається тільки теоретичним постулатом, що не має підтвердження у реальності, тобто стає

симулякром.

Пасивність соціального світогляду, що орієнтується на такі симулякри сприяє занепаду економічної, політичної та соціальної культури, у межах таких суспільств формується техніка відтворення віртуального соціально-економічного простору, що базується на інтелектуально-софістичних віртуальних конструкціях і не має реального виробничого сектору. Такий пасивний світогляд і стає причиною перетворення державності у симулякр, що ми вже досить тривалий час спостерігаємо в умовах українського суспільства. Посиленню цих процесів значною мірою сприяє поширення у межах постмодерної цивілізації цинічного світогляду у глобальних масштабах.

Суттєвим проявом такого цинізму стає неоліберальна “економіка знання”, яка функціонує у якості сфери “віртуалізації виробництва” [4]. Її функціональність ґрунтується на марксовій формулі позичкового капіталу ($G-G'$), де відсутня така важлива складова соціального самовідтворення як реальне виробництво. Рівень соціально-економічного розвитку країн, що, за визначенням В. Іноземцева, еволюціонують у напрямі “постекономічного суспільства”, робить можливим ефективне застосування “ідеології грошей” і відповідної їй “економіки знання”, що створює умови для їх пристосовницького, експлуатаційного ставлення до країн третього світу.

При цьому соціальний простір останніх набуває таких несприятливих ознак, для яких характерна ситуація, коли “соціальний та економічний порядок обумовлений постійною його експлуатацією провідними країнами світу, чия політика, з одного боку, визначає експортну орієнтованість країн, що розвиваються і, з другого, сприяє постійному відтоку створеної в їх економіці додаткової вартості в інші регіони світу, що робить виключно складним “подолання відсталості” [5, с. 27]. Економічна експлуатація цих країн стає основною умовою функціонування неоліберальної економіки, що робить сам феномен “знанневої економіки” можливим виключно у межах розвинених країн. Відповідно, перехід у рамках євроінтеграції до засад неолібералізму в Україні фактично унеможлиблюється відсутністю придатної для експлуатації периферії, якою ми стали для країн Заходу.

Так, А. Панарін, висвітлюючи методологічну роль постмодернізму у процесі формування феномену сучасної світової економіки, відзначає, що “постмодернізму вдалося те, що ніколи б не вдалося лібералізму самому по собі... забезпечити процес нового “вивільнення” буржуазного класу від соціальних та національних обмежень широким міжнародним визнанням” [6, с. 8]. Тоді як В. Іноземцев теж наголошує, що головною складністю розвитку пострадянських суспільств стає саме обумовлена залежністю від центрів капіталізму структура суспільства. Отже, вагомим підтвердженням циклічного розвитку історії стає той факт, що така ж ортодоксально обумовлена соціальна структура історично вперше сформувалася в епоху європейського середньовіччя.

Найсуттєвішим атрибутом формування середньовічного типу соціальної культури У. Еко називає кризу централізованої влади та децентралізацію соціальних відносин. Такими подіями характеризувалося падіння Римської імперії та

супроводжуючої її світоглядної кризи, і, на жаль, подібні процеси ми спостерігали наприкінці минулого століття і продовжуємо спостерігати сьогодні після падіння радянської імперії. Власне становлення постмодерної економічної культури у глобальному вимірі характеризується формуванням децентралізованих економічних структур, на чому наголошує зокрема і Ф. Фукуяма у роботі “Великий крах” [7].

Ідея економічної децентралізації та відсутності єдиного центру управління економічними процесами у межах теоретичного поля неолібералізму обґрунтовується у якості важливої складової ефективного соціально-економічного розвитку. Однак, на наш погляд, доцільність децентралізації є виправданою виключно у вимірі її реалізації на рівні транснаціональних корпорацій, але ніяк не на рівні національних держав. Відповідно, доцільно зважати, що неолібералізм після руйнування радянської соціальної системи, сприяв формуванню транзитивного суспільства і транзитивної системи цінностей.

Однак, посттоталітарні суспільства, перебуваючи у стані соціальної анемії в силу особливостей власного менталітету, сприйняли неоліберальну ідеологію у якості зручної основи для заповнення ідеологічної ніші суспільства. Відповідно, закономірним результатом такої пасивності у сфері політичного та соціально-економічного світогляду цих суспільств стають соціально-політичні обставини, що під гаслом глобалізації, спонукають їх до виконання ролі геополітично децентралізованих стратегічних територій у структурі наднаціональних об’єднань.

З точки зору соціальних перспектив подальшого розвитку цієї ситуації актуалізується потреба переоцінки тих цінностей, які були запозичені із чужинного соціокультурного середовища та самовизначення посттоталітарних суспільств, тобто відродження національної свідомості у сфері політики та економіки. У такому вимірі доцільно згадати також і наголос Ю. Габермаса на незавершеності проекту “Модерн” [8]. Більше того, якщо неолібералізм функціонує у якості “нового середньовіччя”, то втілення ідеї оновленого Модерну, на наш погляд, може стати аналогом “нового Відродження” (термін – Т. Г.), тобто ренесансу національно орієнтованих економічних ідеологій.

Адже, віра у безальтернативність неоліберальної доктрини постає у якості аналогу догматичного світогляду європейського середньовіччя. І так само як розвиток філософського осмислення цього соціального феномену сприяв трансформації його засадничих принципів у контексті становлення та розвитку епохи Ренесансу, сприяв відродженню здобутків та культурної спадщини попередньої епохи, так і у вимірі осмислення ідей деконструкції і децентралізації поступово виникає усвідомлення переваг втілення у соціокультурному середовищі національного типу економічного мислення, що вимагає формування нового типу людини як представника альтернативної по відношенню до неолібералізму системи цінностей, як соціально-економічних, так і політичних.

Обґрунтування альтернативних неолібералізові економічних ідеологій найбільш гостро актуалізується сьогодні в контексті необхідності визначення продуктивних, а не репродуктивних шляхів суспільного розвитку, що неможливо без

відповідної трансформації економічного світогляду. Такий підхід вимагає, перш за все, відмови від “ліберальних перспектив як ідеологічного прикриття ... економічного тиску” [9, с. 265] та формування умов для ефективних відгуків на виклики глобалізму.

Важливим аспектом вирішення цієї проблеми стає концепт комунікативної компетентності суспільства у вимірі кросскультурної економічної комунікації. Непродуктивність сучасного рівня розвитку економічної комунікації стає закономірним результатом її орієнтованості виключно на фінансовий аспект, що не дивно, зважаючи на фінансовий характер постмодерної цивілізації [10]. Таким чином, середньовічний релігійний фанатизм у постмодерну епоху трансформується у сучасний фінансовий фанатизм та відповідну йому “філософію грошей”, яка внаслідок міжнародного визнання Бреттон-Вудських договорів сприяє віртуалізації соціально-економічного простору сучасної цивілізації.

Відповідно, спираючись на актуальну у свій час ідею М. Вебера про вплив релігійної свідомості на формування та розвиток економічного світогляду, варто відзначити і зворотній зв'язок цих процесів. Адже ідеологія неолібералізму після заяви її апологета Ф. Фукуями про “кінець історії” поступово набуває ортодоксального звучання і тоталітарних рис на кшталт тотальності прийнятого на Нікейському Соборі символу віри, а “єретики” від неоліберальної ідеології Вашингтонського консенсусу переслідуються за усіма законами боротьби із “тероризмом” на кшталт середньовічної інквізиції.

Тому не випадково у контексті аналізу сутнісних явищ цивілізаційного поступу сучасності конструюється ряд аналогій із середньовічною епохою з усіма її здобутками та негараздами. Середні віки добре відомі своєю славнозвісною нетерпимістю до єретиків, завдяки якій населення Європи протягом кількох століть було суттєво скорочене. Відповідну нетерпимість ми сьогодні спостерігаємо і у агресивному ставленні неоліберальної доктрини до своїх критиків. Адже апологети неоліберального світогляду вважають ліберальну демократію найдосконалішою із можливих форм суспільного устрою, яка дозволить втілити релігійну за своїм походженням ідею “найкращого із можливих світів”.

Однак, серед конструктивних аспектів середньовічного світогляду варто пригадати формування у межах розвитку середньовічної схоластики перших європейських університетів і відповідної уваги до внутрішнього світу людини та розвитку духовності. Таким чином, в умовах середньовіччя відгуком на поширення тотальної влади церкви стало формування університетів як осередків накопичення інтелектуального капіталу. У цьому аспекті важливим показником “нового середньовіччя” Постмодерну стає розвиток духовного капіталу суспільства та значна увага до філософії освіти як важливого чинника методологічного та змістовного вдосконалення освітнього процесу.

Аналізуючи “середньовічне суспільство нового типу” У. Еко охарактеризовує його як “неперервний перехідний період”, до якого доводиться прилаштуватися шляхом використання нових методів. За У. Еко, основна проблема такого суспільства полягає не тільки в тому, щоб зберегти досягнення минулого, але і в тому, щоб

відшукати шляхи ефективного розв'язання світоглядних конфліктів. Вважається, що саме завдяки становленню цивілізації такого типу у середньовіччі формуються університети.

У сучасних же умовах конструктивне вирішення світоглядних конфліктів вимагає суттєвої трансформації освітньої системи, можливо навіть формування новітніх дослідницьких парадигм і відповідного їм освітнього дискурсу, формування нових сфер освітньої активності. У таких умовах філософія освіти стає одним із домінуючих розгалужень сучасного філософського дискурсу і апелює до філософії як засобу методологічного обґрунтування освітніх парадигм, як, у свій час, була методологічною основою обґрунтування християнського релігійного світогляду.

Досліджуючи розвиток освіти у інформаційному суспільстві Постмодерну, варто відзначити, що в умовах цивілізації “третьої хвилі” недостатньо одного лише знання економічних законів (економіксу). В умовах перманентного оновлення соціокультурного середовища та соціальної динаміки на перший план виходить саме креативне економічне мислення, яке долає межі лінійних (догматичних) стратегій і вимагає миттєвого прийняття стратегічно важливих рішень. Відповідно і економічна освіта – як на спеціалізаційному, так і на загальному рівнях – має орієнтуватися на формування здатності до креативних рішень у просторі сучасної соціально-економічної динаміки.

У цьому аспекті варто згадати методологічні застереження шведських економістів К. Нордстрема та Й. Ріддестрале:

“для успіху ми повинні припинити дивитися на інших. Ми конкуруємо з собою. Імітація нікуди вас не приведе. ... Успіх базується на відриві від копіювання, притаманного караоке-капіталізму. Перестаньте співати пісні минулого і починайте писати мелодії завтрашнього дня. Вводьте інновації, інакше почнете потерпати від поразок. Нам треба вирішити, чи ми збираємось брати участь у написанні історії майбутнього, чи нас задовольняє роль спостерігача за майбутньою історією” [11, с. 288-289].

У таких історичних умовах формується потреба у “секуляризації”, тобто відмежуванні економічних та філософсько-економічних теорій від безпосереднього впливу неоліберальної ідеології, яка орієнтована на відстоювання принципів соціальної атомарності та необмеженої “економічної свободи” таких суб'єктів економічної діяльності як транснаціональні корпорації. Саме тому соціальний простір сучасної цивілізації вимагає ґрунтовного сутнісного аналізу економічних доктрин на кшталт середньовічної схоластики і тільки потім їх реалізації у соціальній сфері. Важливим аспектом досягнення цієї цілі бачиться трансформація соціального світогляду на основі втілення самодостатньої освітньої парадигми.

Разом з тим, трансформація освітньої системи може реалізовуватися у різний спосіб. Тому визначальним чинником її запровадження має стати визначення основних векторів такої трансформації та їх конструктивного змісту. Адже якщо згадати, що болонський процес є безпосереднім продовженням неоліберальної ідеології і відповідної їй вестернізації, виникають досить обґрунтовані сумніви щодо доцільності

його втілення. Оскільки освітня сфера є однією із визначальних у формуванні соціокультурного середовища, її вплив на розвиток духовного капіталу суспільства досить суттєвий, а тому і принципи її реорганізації мають бути зважені.

В умовах тотального поширення неоліберальної ідеології на всі сфери життя постмодерної цивілізації одним із конструктивних кроків у напрямі подолання такої ситуації є продумане, конструктивне реформування освітньої системи, і насамперед економічної. Такий підхід може, на наш погляд, створити умови для формування світоглядної системи “нового Відродження”, наприклад, у якості запропонованої У. Беком ідеї “другого Модерну” [12, с. 22]. Такий підхід має, на наш погляд, спрямувати нас до аналізу принципів формування конструктивної економічної ідеології суспільства. Адже якщо суспільство не має власної ідеології (внаслідок недостатнього розвитку духовного капіталу чи пасивності суспільного світогляду) воно вимушене її запозичувати. Однак таке запозичення є, як правило, наслідком свідомої відмови від формування власної ідеології, що прискорює процес ослаблення духовного капіталу суспільства в цілому і, відповідно, не створює умов для розвитку особистості.

Орієнтація на економічну віру в таких умовах стає неприйнятною і вимагає звернення до принципово нових форм економічного світогляду. Адже репродукування економічної ідеології неолібералізму, за визначенням, не може забезпечити формування ефективної моделі соціального управління. Тому продуктивний вимір економічної культури суспільства може сформуватися тільки за умови поступового відмежування від репродуктивної моделі економічної поведінки. Відповідно, “секуляризація” неоліберальної доктрини стає необхідною умовою подолання ідеологічної кризи та формування креативного змісту нової економічної ідеології суспільства у контексті конструктивної *bildung*-трансформації освітніх програм з економіки.

Подолання “середньовічного” змісту неоліберальної доктрини вимагає, у такий спосіб, визначення засад ефективної трансформації сучасної економічної ідеології пострадянських суспільств засобами новітніх гуманітарних, зокрема економічних та філософсько-економічних освітніх програм. Особливо це стосується спеціалізованих програм з бізнес-освіти, адже економічна ідеологія реалізовується не тільки на рівні суспільства, але і бізнес-груп, корпорацій та приватних підприємств. Саме тому перспективи ідеологічного оновлення соціально-економічного середовища особливо важливі у межах їхньої реалізації на рівні індивідуальної економічної свідомості суб’єктів господарської та бізнесової діяльності.

Висновок

Отже, процес глобалізаційного поступу як “виклик” сучасної цивілізації, вимагає від українського суспільства відповідного “відгуку”, яким, на наш погляд, має стати формування ним власної філософії економічного поступу і відповідної їй економічної освіти та соціально-економічної ідеології, що вимагає формування відповідної філософії економічної освіти. Саме тому визначення світоглядно-методологічних засад трансформації сучасного українського суспільства потребує

вирішення фундаментальних проблем у сфері економічної освіти як орієнтованої не на створення суспільства на віртуальних засадах втіленого у неоліберальній ідеології цинічного розуму з властивим йому ринково-фінансовим фанатизмом, а духовного ренесансу суспільства та відродження його національної економіки.

Література:

1. *Тоффлер Э.* Третья волна / Элвин Тоффлер. – М. : АСТ, 2004. – 784 с. – ISBN 5-17-011040-5.
2. *Слотердаjk П.* Критика цинического разума / Питер Слотердаjk. – К. : Тандем, 2002. – 544 с. – ISBN 3-518-11099-3.
3. *Бердяев Н. А.* Новое средневековье // Н. А. Бердяев / Смысл истории. Новое средневековье. – М. : Канон+, 2002. – С. 221-310. – ISBN 5-88373-139-2.
4. *Лебедев В. П.* Великая амбиция / В. П. Лебедев // Вопросы философии. – М., 2003. – № 10. – С. 18-30.
5. *Иноземцев В. Л.* Пределы догоняющего развития / В. Л. Иноземцев. – М. : Экономика, 2000. – 295 с. – ISBN 5-282-02047-5.
6. *Панарин А. С.* Постмодернизм и глобализация: проект освобождения собственников от социальных и национальных обязательств / А. С. Панарин // Вопросы философии. – М., 2003. – № 6. – С. 16-36.
7. *Фукуяма Ф.* Великий разрыв / Френсис Фукуяма. – М. : Ермак, 2003. – 474 с. – ISBN 5-17-015467-4.
8. *Хабермас Ю.* Модерн – незавершенный проект / Юрген Хабермас // Вопросы философии, 1992. – № 4. – С. 40-53.
9. *Эко У.* Средние века уже начались / Умберто Эко // Иностранная литература. – 1994. – № 4. – С. 258-267.
10. *Льїн В. В.* Фінансова цивілізація / В. В. Льїн. – К. : Книга, 2007. – 528 с. – ISBN 978-966-8314-36-0.
11. *Нордстрем К. А., Ріддестралс Й.* Караоке-капіталізм / К'єлл А. Нордстрем, Йонас Ріддестралс. – Дніпропетровськ : Баланс Бізнес Букс, 2004. – 312 с. – ISBN 966-8644-05-0.
12. *Бек У.* Что такое глобализация? / Ульрих Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с. – ISBN 5-89826-109-5.

Annotation

Glushko T. *Neoliberalism as a “new medieval” economic ideology.* The article devoted to economic ideology of neoliberalism analysis in the context of a “new medieval” concept. Author proposed the analogies row about widespread social ideas in medieval Europe and postmodern economic ideology with globalizations tendencies social influence.

Key words: globalization, economic ideology, neoliberalism, “new medieval”, postmodernism.